

Марко М. Милошевић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

ПОЛУГЛАСНИК И ЊЕГОВИ РЕФЛЕКСИ У ШЕСТОДНЕВУ ВАСИЛИЈА ВЕЛИКОГ ИЗ РУКОПИСА РАЗГЛАГОЛНИК ГАВРИЛА СТЕФАНОВИЋА ВЕНЦЛОВИЋА²

У овом раду испитана је гласовна вредност полугласника у *Шестодневу* Василија Великог из рукописа *Разглагольник* Гаврила Стефановића Венцловића. Дело је писано 1734. године у Ђуру и Коморану српскословенским језиком и брзописном ћирилицом. Истраживање је спроведено на основу фотографских снимака текста, који се чува у Архиву Српске академије наука и уметности, под сигнатуром САНУ 135. Рукопис је рачунат уз помоћ софтверске платформе *Transkribus*, а за обраду одређеног дела примера коришћен је софтвер *AntConc*. *Шестоднев* смо посматрали у односу са осталим Венцловићевим српскословенским делима и то највише у односу са *Службеном књигом*, али и са текстом *Треће слово протјив аријанаца* Атанасија Александријског из рукописа *Разглагольник*, *Сенћандрејским букваром* и његовим минејима. Најважнији резултати истраживања своде се на следеће: (1) полугласнички знак и пајерак на крају речи имају ортографску функцију (нпр. гласъ, нѣдаръ, хѡцетъ), (2) на месту полугласника у јаком положају често се бележи рефлекс *a* (нпр. кѡпаць, начѣтакъ, смѣшанъ), (3) забележени су такође и примери са вокалом *a* на месту секундарног полугласника (нпр. вѡсакъ, вѡнѣтаръ, вѡганъ), а у малом броју примера секундарни полугласник се не бележи (нпр. вѡнѣтр'наа, мѡсл'ма, пѡснь), (4) на основу примера у којима је вокализација полугласника у слабом положају извршена на графичком плану (нпр. вѡсакъ, величѣства, самѣрен'на) изведен је закључак да полугласник има гласовну вредност *a* у склопу предлога *въ* (нпр. въ начѣтѣ), *съ* (нпр. съ вѡпастѡ) и *къ* (нпр. къ зрѣнѡ), префикса *въ-* (нпр. вѡвидѣ), *въз-* (нпр. вѡздр'жати) и *съ-* (нпр. състави) и корена *въ-* (нпр. вѡса).

Кључне речи: историја српског језика, Гаврил Стефановић Венцловић, *Разглагольник*, *Шестоднев* Василија Великог, позни српскословенски језик, XVIII век, полугласник, хипервокализација, *Transkribus*, *AntConc*

1. Уводне напомене

Разглагольник Гаврила Стефановића Венцловића писан је 1734. године у Ђуру и Коморану српскословенским језиком и старом црквеном ћирилицом (уп. Павић 1972: 17, 96, Трифуновић 1976: 151), коју смо у раду Поломац, Милошевић 2024 дефинисали као брзопис. Узимајући у обзир чињеницу да се текст састоји од 886 листова³, корпус овог рада представљаће прва 72 листа, односно те-

1 marko.milosevic@filum.kg.ac.rs

2 Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2025. години број 451-03-136/2025-03/ 200198). Рад је урађен у оквиру двају пројеката: (1) међународног билатералног пројекта *Креирање AI модела за аутоматску обраду српских средњовековних рукописа*, који финансирају Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије и Немачка служба за академску размену (DAAD) и (2) националног пројекта *Примена вештачке интелигенције у рачунавању српскословенских рукописа*, који финансирају Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитет у Крагујевцу.

3 О тематским целинама Венцловићевог *Разглагольника* в. више у Стојановић 1901: 102–120.

матски и садржински заокружен узорак, *Шестоднев*⁴ Василија Великог, који је састављен од следећих беседа: (1) од листа 1r до листа 6r: бесѣда ·ѧ· въ начелѣ створи богъ небо и землю, (2) од листа 6v до листа 12r: бесѣда ·Ѣ· въ еже невидима бѣ земля и нестроенаа, (3) од листа 12v до листа 19v: бесѣда ·Ѧ· (w) образѣхъ бытїа, (4) од листа 20r до листа 25r: бесѣда ·Ѧ· въ сѣбранїи вѣдѣ, (5) од листа 25v до листа 31v: бесѣда ·Ѧ· въ рашенїи земли, (6) од листа 32r до листа 39r: бесѣда ·Ѣ· въ бытїи свѣтилаъ, (7) од листа 39v до листа 43v: бесѣда ·Ѣ· въ плещнїхъ, (8) од листа 44r до листа 50v: бесѣда ·Ѧ· въ птицахъ и о воднїихъ, (9) од листа 51r до листа 57r: бесѣда ·Ѧ· въ землнїихъ створехъ, (10) од листа 57v до листа 64v: бесѣда ·Ѧ· въ строенїи (сзданїи) чловѣка, (11) од листа 65r до листа 72v: бесѣда ·ѧ· въ оустроенїи чловѣка (уп. Стојановић 1901: 102–103).

Венцловићева дела на народном језику у великој мери су осветљена са лингвистичког аспекта (уп. нпр. Младеновић 1963, 1967, Албијанић 1982, 1982/1983, 1983а, 1983б, Радић 1987, Радић, Ружић 1989, Милановић 2004, Цолић 2017, Петровић 2020, Манојловић 2023), док његови српскословенски списи нису били подложни подробнијој филолошкој анализи. Управо због тога предмет нашег рада биће испитивање гласовне вредности полугласника у *Шестодневу* Василија Великог из рукописа *Разглаголник* Гаврила Стефановића Венцловића (у наставку: *Шестоднев*), тексту конфесионално-поучне литературе и патристике, писаном српскословенским језиком. Сprovedено истраживање директно ће се надовезати на оно које је извршено у раду Милошевић 2025, где је испитана гласовна вредност полугласника у Венцловићевој *Служабној књизи* (РГБ, Собрание Н. П. Румянцева Ф. 256 № 401). Иако ће примарни циљ овог рада бити да се добијени резултати упореде са стањем у *Служабној књизи*, као секундарни циљ издваја се поређење *Шестоднева* са осталим српскословенским списима Гаврила Стефановића Венцловића, о којима су, када је реч о полугласничком знаку, дате само одређене напомене, што је онемогућавало дубље сагледавање квантитативних односа између тих текстова и *Шестоднева*. Реч је о следећим списима: (1) текст *Треће слово протїив аријанаца* Атанасија Александријског из рукописа *Разглаголник* из 1734. године (у наставку: текст *Треће слово протїив аријанаца*), који се налази у Архиву САНУ (према Пенкова 2021), (2) *Сенїандрејски буквар* из 1717. године, који се такође чува у Архиву САНУ (према Јовановић, Стефановић 2013) и (3) минеји из прве четвртине XVIII века, који се налазе у Библиотеци Српске православне епархије будимске у Сентандреји (према Синдик и др. 1991)⁵. Оваквим приступом биће испитано да ли сви Венцловићевии списи на српскословенском језику показују идентично стање у погледу гласовне вредности полугласника или се у њима уочавају извесна одступања.

2. Методологија истраживања

Истраживање је извршено на основу фотографских снимака *Шестоднева*, који се чува у Архиву Српске академије наука и уметности, под сигнатуром САНУ 135. Приликом спровођења ове анализе користили смо исту методологију

4 Шестодневом се „назива оних првих шест дана за које је Бог створио свет, а затим прва глава *Постања* и целокупног Светога Писма, где Мојсије на богонадахнут начин открива како је Бог створио свет и човека” (Василије Велики 2008: 38).

5 То су следећи минеји: *Минеј за октобар* СА 70 (8), *Минеј за новембар* СА 71 (9), *Минеј за децембар* СА 72 (10), *Минеј за јануар* СА 73 (11), *Минеј за фебруар* СА 74 (12), *Минеј за март* и *април* СА 75 (13), *Минеј за мај* СА 76 (14) и *Минеј за август* СА 78 (16) (уп. Синдик и др. 1991: 107–120).

као у раду Милошевић 2025. Наиме, прва фаза односила се на рашчитавање текста уз помоћ софтверске платформе *Transkribus*, која се заснива на принципима машинског учења, вештачке интелигенције и напредних неуронских мрежа. С обзиром на то да није постојао одговарајући модел за аутоматско рашчитавање Венцловићевих брзописних рукописа, прво смо ручно рашчитали мању количину текста, а затим смо формирали прву верзију модела *Венцл. САНУ 135.1*. Након тога, уз помоћ новоформираног модела, аутоматски смо рашчитали остале стране овог списка, креирајући другу верзију модела *Венцл. САНУ 135.2* са још бољим перформансама (уп. Поломац, Милошевић 2024: 295–296). У следећој табели приказане су перформансе тренираних модела:

Табела 1: Креирање НТР модела за *Шестоднев*
(Архив Српске академије наука и уметности, САНУ 135)

Модел	Број речи за обуку	Број страна за обуку	CER на скупу за обуку	CER на скупу за проверу
<i>Венцл. САНУ 135.1</i>	15 020	54	3,14%	4,77%
<i>Венцл. САНУ 135.2</i>	38 669	137	2,48%	3,90%

Посматрајући приложену табелу, можемо закључити да је прва верзија модела *Венцл. САНУ 135.1* обучена на ручно рашчитаној грађи прве 54 стране списка (15 020 речи), а проценат погрешно препознатих карактера на скупу за проверу износио је 4,77%. Након тога, тај модел смо искористили за аутоматско рашчитавање осталих страна рукописа, а после ручне корекције транскрипата који су аутоматски добијени створено је више материјала за тренирање нове верзије модела са још бољим перформансама. Модел *Венцл. САНУ 135.2* обучен је на 137 страна текста (38 669 речи), при чему је проценат погрешно препознатих карактера на скупу за проверу пао на 3,90%⁶.

Након рашчитавања текста почели смо са обрадом грађе у софтверу *AntConc*. Као и у раду Милошевић 2025, и приликом спровођења овог истраживања ограничили смо се на поједине функције које поменути софтвер нуди. Наиме, *AntConc* био је: (1) у потпуности погодан за аутоматску екстракцију и квантитативну обраду примера са полугласничким знаком на крају речи (в. поглавље 3.1) и примера са полугласником и његовим рефлексима у склопу предлога *въ*, *съ* и *къ* (в. поглавље 3.4.1), (2) делимично употребљив за анализу лексема у којима је извршена вокализација полугласника у јаком положају (в. поглавље 3.2) и лексема са префиксима *въ-*, *въз-* и *съ-* (в. поглавље 3.4.2), кореном *въс-* (в. поглавље 3.4.3) и суфиксима *-ъство* и *-ъски* (в. поглавље 3.4.4) и (3) скроз неподесан за обраду примера са секундарним полугласником (в. поглавље 3.3). Због свега наведеног у овом раду је у највећој мери коришћен традиционални квалитативни приступ, који је, помоћу софтвера *AntConc*, допуњен квантитативним приступом где год је то било могуће (уп. Милошевић 2025: 30–32)⁷.

6 В. Поломац и М. Милошевић (2024: 297–298) дају приказ дела листа из *Разглаголника* и аутоматски рашчитаног текста помоћу генеричког модела *Венцл. 1.0*.

7 О конкретним методолошким проблемима биће више речи у наставку рада, тј. уз појединачне правописне појаве.

3. Анализа грађе

3.1. Полугласнички знак на крају речи у ортографској функцији

У текстовима српскословенске језичке епохе полугласнички знак на крају речи има ортографску функцију, те је такво стање забележено не само у *Шестодневу*, већ и у *Служабној књизи* (уп. Милошевић 2025: 32–33), тексту *Треће слово против аријанаца* (уп. Пенкова 2021: 77–78), *Сенџандрејском буквару* (уп. Јовановић, Стефановић 2013: 315–317) и Венцловићевим минејима (уп. Синдик и др. 1991: 107–120)⁸. У софтверу *AntConc* помоћу регуларних израза *ъ*, *ь* и *’* претражени су сви примери из *Шестоднева* са полугласничким знацима и пајерком на крају речи, што је статистички представљено у следећој табели:

Табела 2: Писање полугласничких знакова и пајерка на крају речи у *Шестодневу*

	Број потврда	Процент
ъ на крају речи	250	6,35%
ь на крају речи	3612	91,68%
’ на крају речи	78	1,97%

У *Служабној књизи* на крају речи најчешће се бележи *ъ* (око 88% примера), у знатно мањем броју случајева долази *ь* (око 8% примера), а у малобројним лексемама јавља се и пајерак (око 4% примера) (уп. Милошевић 2025: 33). На основу оваког статистичког односа може се закључити да се у *Служабној књизи* на крају речи најчешће бележи *ъ*, а у *Шестодневу* *ь*, што је условљено типовима писама која се налазе у њиховој основи. *Служабна књига* писана је полууставним писмом, а у таквим текстовима, са палеографског аспекта, лако се могу разграничити *ъ* и *ь*⁹. С друге стране, *Шестоднев* је писан ћирилицом коју смо у раду Поломац, Милошевић 2024 дефинисали као врлопис, па се у њему *ь* пише „тако да је врло налик на *ъ*, те се често пута чини да је [Венцловић] написао *ъ*, а није него *ь*” (Јовановић 1911: 143–144)¹⁰. Наиме, у анализираном рукопису Венцловић је танко јер бележио са репићем повијеним надоле, што је представљало пишчев манир, односно специфичан потез приликом писања ове графеме (слика 1). У прилог изнетој тези иде и начин обележавања графеме *јашъ*, код које је уочен исти облик стубића (слика 2). Дебело јер, забележено у малобројним примерима, има стубић који је, за разлику од стубића танког јера, повијен нагоре (слика 3).

Слика 1: графема *ъ* у *Шестодневу*

Слика 2: графема *ъ* у *Шестодневу*

- 8 Како истиче В. Јовановић (1911: 144), „[у] србуљама се нарочито често пише *ь* и *ъ* онде где се није изговарало. Због тога се он [Венцловић] држао утврђене традиције у писању, па писао полугласове *ь* и *ъ* онде где их није изговарао. Тако их он пише на крају речи”.
- 9 У основи *Сенџандрејског буквара* и Венцловићевих минеја такође се налази полууставно писмо, те се и у овим рукописима знатно чешће бележи *ъ* него *ь* (уп. Јовановић, Стефановић 2013: 315–317, Синдик и др. 1991: 107–120).
- 10 Овакво стање карактеристично и за текст *Треће слово против аријанаца*, који уз *Шестоднев* представља саставни део Венцловићевог *Разглаголника* (уп. Пенкова 2021: 77–78).

Поред примера са извршеном вокализацијом полугласника у корену речи, забележен је и мањи број лексема у којима се полугласнички знак на овом месту чува (вѣнѣ 4v, 7v x 2, 12v, 22v, 35v, 48v, 50v, 59r, 64v, 65v, вѣнѣ 16v, 25r, 42r, 43r, сѣнѣ 22v, 33r, сѣнѣми 22v), док је у склопу горенаведених суфикса извршена доследна вокализација полугласника. Идентично стање карактерише и *Служабну књижу* (уп. Милошевић 2025: 33). С друге стране, у тексту *Треће слово ꙗроуиѣв аријанаца* полугласник у јаком положају се доследно вокализује у *a* не само у оквиру поменутих суфикса већ и у корену речи (уп. Пенкова 2021: 77–78). У *Сенѣиандрејском буквару* и Венцловићевим минејима вокализација полугласника у овим позицијама остварује се у највећем броју примера, при чему се јављају и малобројне лексеме у којима се бележе полугласнички знаци и пајерак са изговорном вредношћу вокала *a* (уп. Јовановић, Стефановић 2013: 315–317, Синдик и др. 1991: 107–120).

3.3. Секундарни полугласник

Недоследно бележење секундарног полугласника, поред *Служабне књиже* (уп. Милошевић 2025: 33–34), текста *Треће слово ꙗроуиѣв аријанаца* (уп. Пенкова 2021: 77–78), *Сенѣиандрејског буквара* (уп. Јовановић, Стефановић 2013: 315–317) и Венцловићевих минеја (уп. Синдик и др. 1991: 107–120), одликује и *Шестоднев*, чиме се овај рукопис уклапа у шири контекст који нам пружају остали Венцловићеви српскословенски рукописи. С друге стране, секундарни полугласник у списима Кипријана Рачанина на графијском плану није вокализован у *a*, што га одваја од текстова његовог ученика Гаврила. Као и у раду Милошевић 2025, и приликом спровођења овог истраживања секундарни полугласник обрађен је искључиво применом квалитативне методе. У овом тексту јављају се примери са вокалом *a* на месту секундарног полугласника, лексема у којима се секундарни полугласник не бележи, као и лексема са извршеном метатезом -вѣ- > -ѣв- (уп. Младеновић 1977: 4), у којима се секундарни полугласник вокализује у *a* или се не бележи. Тако све примере можемо поделити у три групе:

- (1) вокализација секундарног полугласника у *a*: аганаѣъ 54a, блазѣа 32v, волѣзанѣное 33v, воѣзанѣ 46r, восакѣъ 47r, восакѣ 47r, вѣнѣтарѣъ 22r, 25r, 64v, 72r x 2, вѣнѣтарѣъ 34v, вѣнѣтарѣъ 59v x 2, 64r, жѣзанѣъ 2v, 9r, 12v, 27v, 40r, 40v, 42v, 44v, 48v, 67v x 2, 71v, жѣзанѣное 32r, жѣзанѣъ 35r, длѣгожѣзанѣны 48v, ноѣежѣзанѣные 49r, мрѣтаѣвѣ 61r, мысѣлъ 59r, 60r x 2, 60v, 61r, мысѣлъ 59v, оганѣъ 4r x 2, 4v, 6r, 8r x 4, 15v, 16v, 18r, 22v, 24r x 2, 24v, 33r, оганѣъ 4r, оганѣное 6r, 25r, оганѣными 12v, оганѣнаго 16v, невѣганѣна 17v, оганѣство 18r, оганѣно 18r, ѡганѣъ 33v, оганѣное 38v, петарѣъ 69r x 2, петарѣъ 69r, петарѣ 69r, помѣсѣлъ 21v, 59r, 63r, 70r, промѣсѣлъ 31v, промѣсѣлъ 42v, 47v, рекалъ 63r, рекалъ 70v, свонѣставанѣъ 28v, 34r, 38v, 40v, 72v, сѣдѣа 14v, 48r x 2, 69r x 4, 69v, ѣисѣлъ 68r;
- (2) примери у којима се секундарни полугласник не бележи: вѣнѣтрѣними 10r, вѣнѣтрѣнаа 10r, 55r, 64v, вѣнѣтрѣнеѣмѣ 15r x 2, 59v, 66v, вѣнѣтрѣнеѣга 59v x 2, 65v, вѣнѣтрѣне 71r, мысѣлѣмы 1v, единомѣсѣлѣнѣе 42r, вѣзпромѣсѣлѣное 43r, вѣзпромѣсѣлѣно 55r, пѣсѣнь 19r, несѣмысѣлѣное 2r, несѣмысѣлѣнѣи 52v, несѣмысѣлѣни 57v;
- (3) лексема у којима је дошло до метатезе -вѣ- > -ѣв-: бѣжѣтаѣвѣнѣъ 7v, бѣжѣтаѣвѣные 10r, бѣжѣтаѣвѣны 10v, бѣжѣтаѣвѣнаго 20v, бѣжѣтаѣвѣнаго 22r, бѣжѣтаѣвѣнѣи 22v, бѣжѣтаѣвѣнѣи 32v, бѣжѣтаѣвѣное 44v, бѣжѣтаѣвѣномѣ 49v, бѣжѣтаѣвѣнѣи 60r, али и: бѣжѣтѣвѣное 11r, бѣжѣтѣвѣное 42v, бѣжѣтѣвѣнѣи 65r.

Анализирајући *Служабну књижу*, дошли смо до закључка да се секундарни полугласник, чак и у оквиру истих лексема, недоследно бележи, али да је његова вокализација у *a* извршена свуда где се он појављује (уп. Милошевић 2025: 33–34). С обзиром на то да се и *Шестоднев* сврстава у исту групу Венцловићевих текстова, пошли смо од хипотезе да ће нас ово истраживање довести до сличних резултата. Ексерцираним примерима не само да смо оправдали изнету претпоставку већ смо и доказали да се велики број уочених лексема јавља и у *Служабној књизи*. П. Пенкова (2021: 77–78) само констатује да се у тексту *Треће слово против аријанаца* вокализација секундарног полугласника врши на грађијском плану, што чине и Т. Јовановић и Д. Стефановић (2013: 315–317) приликом испитивања *Сенћандрејског буквара*. Недоследно бележење секундарног полугласника уочено је и у Венцловићевим минејима, при чему су знатно чешћи примери у којима се врши његова вокализација него примери у којима се он не бележи (уп. Синдик и др. 1991: 107–120).

3.4. Српскословенска вокализација полугласника

Вокализација полугласника у слабом положају (хипервокализација), као кључна одлика текстова српскословенске језичке епохе, остваривала се у склопу предлога *въ*, *съ* и *къ*, префикса *въ-*, *въз-* и *съ-*, корена *въ-* и суфикса *-ство* и *-ски* (уп. Младеновић 1977: 12, Ђорђић 1990: 207–209, Грковић-Мејдор 1993: 54). Узимајући у обзир чињеницу да је вокализација полугласника у оквиру наведених категорија извршена у *Служабној књизи* (уп. Милошевић 2025: 34–39), тексту *Треће слово против аријанаца* (уп. Пенкова 2021: 77–78), *Сенћандрејском буквару* (уп. Јовановић, Стефановић 2013: 315–317) и Венцловићевим минејима (уп. Синдик и др. 1991: 107–120), овај рад пошао је од претпоставке да ће слично стање бити забележено и у *Шестодневу*. Полазна хипотеза у вези са вокализацијом полугласника у слабом положају спроведеном анализом јесте потврђена, чиме је овај рукопис уклопљен не само у контекст горепомнутих Венцловићевих српскословенских рукописа, већ и у контекст осталих списа који припадају позној српскословенској језичкој епоси (уп. Јерковић 1996: 125–126).

3.4.1. Предлози *въ*, *съ* и *къ*. Предлози *въ*, *съ* и *къ* претражени су у софтверу *AntConc* преко опције *Word*, а статистички преглед њихове употребе дат је у табелама 3, 4 и 5. Као што је већ истакнуто, *Служабна књижа*, *Сенћандрејски буквар* и Венцловићеве минеје писани су полууставним писмом, а *Шестоднев* и текст *Треће слово против аријанаца* брзописом, због чега у првој групи рукописа поменути предлози најчешће долазе са *ѡ*, а у другој са *ѡ*. Ипак, полугласнички знак у склопу ових предлога у свим наведеним рукописима има гласовну вредност *a* (уп. Милошевић 2025: 34–37, Пенкова 2021: 77–78, Јовановић Стефановић 2013: 315–317, Синдик и др. 1991: 107–120).

Табела 3: Писање предлога *въ* у *Шестодневу*

	Број потврда	Процент
ѡ	800	96,74%
ѡѡ	27	3,26%

За разлику од *Служабне књиже* у којој поменути предлог долази и са пајерком и графемом *ѡ*, али и без полугласничког знака, графеме, *ѡ* и пајерка на крају (уп. Милошевић 2025: 35–36), у *Шестодневу* нису уочени примери оваквог типа.

П. Пенкова (2021: 77–78), као и Т. Јовановић и Д. Стефановић (2013: 315–317) само износе чињеницу да поменути предлог у тексту *Треће слово против аријанаца* и *Сенѿандрејском буквару* има гласовну вредност *ва*, док Синдик и др. (1991: 107–120) истичу да се у Венцловићевим минејима, поред предлога *въ*, бележе и форме *в'* и *в*.

Табела 4: Писање предлога *съ* у *Шестодневу*

	Број потврда	Процент
съ	62	92,54%
сѡ	3	4,48%
с	2	2,98%

У анализираном рукопису нису забележени предлози *са* и *с'*, док је предлог *с* потврђен у малом броју контекста, што карактерише и *Служабну књижу* (уп. Милошевић 2025: 36). За поменути предлог у тексту *Треће слово против аријанаца* (уп. Пенкова 2021: 77–78) и *Сенѿандрејском буквару* (уп. Јовановић, Стефановић 2013: 315–317) само је констатовано да има гласовну вредност *са*. Овај предлог у Венцловићевим минејима, поред форме *са* дебелим јером, неретко долази и са пајерком (уп. Синдик и др. 1991: 107–120).

Табела 5: Писање предлога *къ* у *Шестодневу*

	Број потврда	Процент
къ	348	79,26%
кѡ	87	19,82%
ка	2	0,46%
к	2	0,46%

Предлог *ка* се у *Служабној књизи* не бележи (уп. Милошевић 2025: 36–37), што је одваја од *Шестоднева* у којем су потврђена два оваква примера, на основу чега се може закључити да је гласовна вредност овог предлога била *ка* и када је долазио са полугласничким знацима. У анализираном рукопису, као и у *Служабној књизи* (уп. Милошевић 2025: 36–37), није уочен предлог *к'*, а предлог *к* долази у малом броју контекста. Приликом анализе текста *Треће слово против аријанаца* П. Пенкова (2021: 77–78) не помиње овај предлог, док Т. Јовановић и Д. Стефановић (2013: 315–317) само наглашавају да у *Сенѿандрејском буквару* он има гласовну вредност *ка*. У Венцловићевим минејима се, поред предлога *къ*, јављају и форме *к'* и *к* (уп. Синдик и др. 1991: 107–120).

3.4.2. Префикси *въ-*, *въз-* и *съ-*. Примере са иницијалним групама *въ-/въз-* и *въз-/възз-* изван предлога добили смо претрагом помоћу регуларних израза $\wedge\text{въ}\backslash\text{S}$, $\wedge\text{въз}\backslash\text{S}$ и $\wedge\text{възз}\backslash\text{S}$, $\wedge\text{възз}\backslash\text{S}$ (уп. Поломац, Рабус 2024: 53–54), а након аутоматске екстракције тих лексема, као и у раду Милошевић 2025, било је неопходно издвојити само примере у којима се ове групе јављају у функцији префикса, што је представљало још један методолошки проблем. Наиме, без обзира на то што поменути иницијалне групе углавном долазе у функцији префикса, јављају се и изузеци (нпр. въстѡ), због чега је било неопходно извршити ручну екстракцију примера.

У *Шестодневу* префикси *въ-* и *въз-* бележе се са полугласничким знаком, чија је гласовна вредност *а*, о чему сведочи и усамљени пример у којем је остварена вокализација полугласника (вагнѡвзѡдѡуца 64r). У наставку рада, ради илустра-

ције, наводимо само неке примере: (1) префикс *въ-*: *въвидѣ* 1г, 11г, 32в, *въводимъ* 2в, *вънимати* 2в, 23г, 47в, *въпросиши* 5г, *въобрази* 7г, 8г, *въмѣнати* 9в, *въпадати* 11г, *вътворити* 29г, *въдаваше* 45в, *въразумлаю* 48г, *въпѣцати* 56г, *вълагаѣ* 69в, *въходѣ* 71в, (2) префикс *въз-*: *възлѣжеши* 3г, *възможѣ* 5г, 26г, 30г, 32в, 40г, 59в, *въдръжати* 9в, 16в, *възъскѣѣ* 9в, 13в, 54г, *възводи* 21г, 57г, *възрасти* 31в, 62г, *възлюбѣ* 32в, *възвѣщаѣ* 34в, 50г, *възносити* 37в, 38в, *възра* 38в, 62г, *въздѣновенѣа* 40в, 58г, *възвращаю* 42в, 45в, 61г, *въздани* 63г, 63в. У овом рукопису уочен је и нешто већи број примера у којима је у склопу префикса *въ-* остварен утицај народног језика: нпр. стсл. *възърѣти* (*оу-* *зриши* 16в, 21г, 30в, 31в, 32в, 47в, 49в, 60в, 71г x 2), стсл. *въклонити* (*оу-* *клонити* 27в, 41в), стсл. *въстроение* (*оу-* *строение* 4г, 8в x 2, 13в, 26г, 28г, 46г x 2, 50г, 60в, 71г, 71в), стсл. *въчинити* (*оу-* *чинити* 4в, 18в, 19в, 34г, 37в, 46в). Када је реч о префиксима *въ-* и *въз-*, слична ситуација је запажена и у *Служабној књиџи*, с том напоменом да се у њој, за разлику од *Шестиднева*, у склопу ових префикса ни у једном примеру не врши вокализација полугласника и да су лексема у којима је остварен утицај народног језика знатно ређе (уп. Милошевић 2025: 37–38). Текст *Треће слово прѣшѣв аријанаца* (уп. Пенкова 2021: 77–78), *Сенѣандрејски буквар* (уп. Јовановић, Стефановић 2013: 315–317) и Венцловићеви *минеји* (уп. Синдик и др. 1991: 107–120) такође не показују већа одступања.

Иницијална група *съ-/сѣ-* претражена је на исти начин, односно помоћу регуларних израза $\wedge\text{съ}\text{S}$, $\wedge\text{сѣ}\text{S}$ (уп. Поломац, Рабус 2024: 53–54), након чега је, као и у раду Милошевић 2025, извршена ручна класификација лексема у којима поменута група долази у функцији префикса. На основу примера са вокализиваним полугласником (нпр. *савршенствѣ* 3г, 61в, *сакрвенно* 13в, *саглаголствѣ* 35г, *саставлаюши* 36в, *сѣдѣтелствѣ* 50в, *сѣзданиѣ* 51в, *самѣренна* 68г, *сѣрожень* 70г) дошли смо до закључка да префикс *съ-* има гласовну вредност *са*. Ради илустрације наводимо само неке примере: *сѣдръжати* 1в, 5в, 15г, 20г, 29в, *сѣдѣтель* 1в, 2в, 9г, 23в, 33в, 36г, 63г, *сѣгласноѣ* 4г, *сѣдѣла* 4г, 10в, 33г, *сѣлюсти* 10г, *сѣхранѣ* 11г, 25в, 26в, 38г, *сѣверѣ* 21г, 21в x 2, 22г x 2, 23в, 24г, *сѣстави* 23г, 23в, 45г, *сѣвыраѣ* 27г, 34в, 47г, 53в, *сѣзда* 50г, 52в, 58в, 65в x 3, 66г x 2, 70г, 71г x 5, *сѣвъкѣплатѣ* 36г, *сѣтвори* 56в x 2, 57г x 2, 58в, 59в, 60г x 2, 62в, 63г x 2, *сѣвршень* 63г. У софтверу *AntConc* помоћу регуларног израза $\text{с}[\text{б},\text{в},\text{г},\text{д},\text{ж},\text{з},\text{з},\text{к},\text{л},\text{м},\text{н},\text{п},\text{р},\text{с},\text{т},\text{ф},\text{х},\text{ц},\text{ч},\text{ш}]$ претражили смо све лексема у којима иза почетног *с* долази други консонант, што нам је олакшало поступак издвајања примера у којима поменути префикс долази без полугласничког знака: нпр. *сконѣшѣ* 1в, *сѣвѣза* 8г, *сѣзданиѣ* 9в, 12в, *сѣвѣтениѣ* 9в, *сѣмѣренѣа* 11г, 70г, *сѣвѣзанноѣ* 17г, *сѣвѣзанно* 22г, *сѣвѣ* 67г x 2, *сѣмѣрениѣ* 70в¹³. Скоро идентично стање у погледу употребе префикса *съ-* одликује и *Служабну књиџу*, а једина разлика је у томе што је у њој, за разлику од *Шестиднева*, забележен само један пример са вокализиваним полугласничким знаком (уп. Милошевић 2025: 38). У тексту *Треће слово прѣшѣв аријанаца* (уп. Пенкова 2021: 77–78), *Сенѣандрејском буквару* (уп. Јовановић, Стефановић 2013: 315–317) и Венцловићевим *минејима* (уп. Синдик и др. 1991: 107–120) уочена је слична ситуација.

3.4.3. Корен *въс-*. За обраду примера са кореном *въс-/вѣс-* коришћен је програм *AntConc*, у којем су помоћу регуларних израза $\wedge\text{въс}\text{S}$, $\wedge\text{вѣс}\text{S}$ прво излистане све лексема са поменути групама на почетку речи (уп. Поломац, Рабус 2024: 53–54), након чега су, као и у раду Милошевић 2025, ручно издвојени примери у којима ове групе имају функцију корена.

13 Примери без одговарајуће вокалске вредности полугласничког знака одликовали су и српске народне говоре (уп. Јовановић 1911: 146, Грковић-Мејџор 1993: 55–56, Младеновић 2008: 65).

текстова, у осталим рукописима позне српскословенске језичке епохе вокализација полугласника у склопу суфикса -ѣство и -ѣски вршила се веома ретко (уп. Јерковић 1996: 126–127).

4. Закључне напомене

Спроведена анализа показала је да је гласовна вредност полугласника у *Шестодневу* Василија Великог из рукописа *Разглагољник* Гаврила Стефановића Венцловића иста као и у *Служабној књизи* (уп. Милошевић 2025), тексту *Треће слово проишв аријанаца* Атанасија Александријског из рукописа *Разглагољник* (уп. Пенкова 2021), *Сенѿандрејском буквару* (уп. Јовановић, Стефановић 2013) и Венцловићевим минејима (уп. Синдик и др. 1991). Теоријско-методолошки оквир истраживања преузет је из рада Милошевић 2025, на који се ово испитивање директно надовезало, те је стога *Шестоднев* највише проучаван у односу са *Служабном књигом*. Анализом је утврђено да се поменути рукописи у погледу гласовне вредности полугласника у великој мери поклапају, при чему се највећа разлика између ова два текста огледа у томе што се у *Служабној књизи* најчешће бележи љ, а у *Шестодневу* љ, што је условљено типовима писама у њиховој основи. Наиме, први спис писан је полууставним писмом, а други брзописом. Остали резултати добијени испитивањем *Шестоднева* подударају се са онима који су добијени приликом проучавања *Служабне књиге*: (1) на месту полугласника у јакوم положају често се бележи рефлекс *a* у корену речи (нпр. дань, разанства, сань), али и у оквиру именичког суфикса -акъ (нпр. пѣсакъ), именичког суфикса -аць (нпр. конаць) и придевског суфикса -ань (нпр. вѣрань), а јављају се и малобројне лексеме у којима се не врши вокализација полугласничког знака у јакوم положају у оквиру корена речи (нпр. вьнѣ, сьнѣ, сьнѣми), (2) забележени су такође и примери са вокалом *a* на месту секундарног полугласника (нпр. восакъ, вьнѣтарь, ѿгань), као и примери у којима се он не бележи (нпр. вьнѣтрѣна, мыслѣмы, пѣснь), а присутне су и лексеме у којима долази до метатезе -вь- > -ѣв-, при чему се секундарни полугласник вокализује у *a* (нпр. бѣтвѣнѣ) или се не бележи (нпр. бѣтвѣноѣ), (3) вокализација полугласника у слабом положају на графичком плану врши се у склопу предлога къ (нпр. ка мѣжастѣѣ), корена ѡс- (нпр. ѡсакъ), суфикса -ѣство (нпр. ѡжѣство) и суфикса -ѣски (нпр. плѣтаскъми), на основу чега закључујемо да се полугласник у слабом положају изговара као *a* у оквиру предлога ѡ (нпр. ѡ начелѣ), сѣ (нпр. сѣ ѡпаствѣ) и къ (нпр. къ зрѣнѣю), префикса ѡ- (нпр. ѡвидѣ), ѡз- (нпр. ѡздѣжати) и сѣ- (нпр. сѣстави) и корена ѡс- (нпр. ѡса). Скоро идентично стање у погледу употребе полугласничког знака и слова *a* на месту некадашњег полугласника одликује и текст *Треће слово проишв аријанаца*, *Сенѿандрејски буквар* и Венцловићеве минеје. На основу истражених српскословенских рукописа Гаврила Стефановића Венцловића може се закључити да се сви они у погледу гласовне вредности полугласника поклапају са осталим списима позне српскословенске језичке епохе и да лингвистичка испитивања осталих Венцловићевих рукописа на овом језику не би показала већа одступања.

Извор

Венцловић 1734: Г. Стефановић Венцловић, *Разглагољник* (*Шестоднев* Василија Великог), Београд: Српска академија наука и уметности, САНУ 135 [приступљено 30. 4. 2025].

Литература

- Албијанић 1982: А. Албијанић, Икавизми фонетског и морфолошког порекла у језику Гаврила Стефановића Венцловића, Нови Сад: *Зборник за филологију и лингвистику*, 25/2, Нови Сад, 83–90.
- Албијанић 1982/1983: А. Албијанић, Непромењене и промењене сугласничке групе у језику Гаврила Стефановића Венцловића, *Belgrade: Balcanica*, 13–14, *Belgrade*, 327–332.
- Албијанић 1983а: А. Албијанић, Прилог проучавању неких морфолошких особина у језику Гаврила Стефановића Венцловића, Нови Сад: *Зборник за филологију и лингвистику*, 26/1, Нови Сад, 69–78.
- Албијанић 1983б: А. Албијанић, Кратак осврт на треће лице множине презента у језику Гаврила Стефановића Венцловића, Нови Сад: *Зборник за филологију и лингвистику*, 26/1, Нови Сад, 79–82.
- Василије Велики 2008: Свети Василије Велики, *Шестоднев*, Нови Сад: Беседа.
- Грковић-Мејдор 1993: Ј. Грковић-Мејдор, *Језик Псалтира из шптамјарије Црнојевића*, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, Одбор за обиљежавање 500 година прве штампане ћирилске књиге на словенском југу.
- Ђорђевић 1990: П. Ђорђевић, *Историја српске ћирилице*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Јерковић 1996: В. Јерковић, Фонетске и морфолошке црте *Стихологије* Кипријана Рачанина, у: М. Вуксановић (ред.), *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Мајнице српске, књига VI, Стихологија Кипријана Рачанина*, Нови Сад: Матица српска, 123–148.
- Јовановић 1911: В. Јовановић, Гаврило Стефановић Венцловић, Београд: *Дијалектолошки зборник Српске краљевске академије*, 2, Београд, 105–306.
- Јовановић, Стефановић 2013: Т. Јовановић, Д. Стефановић, *Венцловићев Сенјандрејски буквар: 1717*, Будимпешта: Радионица „Венцловић”, Београд: Арте.
- Манојловић 2023: С. Манојловић, *Из лексике Гаврила Стефановића Венцловића. Недељна слова од Ускрса до Педесетнице у Мачу духовном* (необјављена докторска дисертација), Београд: Филолошки факултет.
- Милановић 2004: А. Милановић, Венцловић и Тешић – могуће лексичке паралеле, Бајина Башта: *Рачански зборник*, 8/9, Бајина Башта, 29–36.
- Милошевић 2024: М. Милошевић, *Служабна књига* Гаврила Стефановића Венцловића: графичко-правописне карактеристике, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ред.), *Савремена проучавања језика и књижевности*, 15/1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 13–26.
- Милошевић 2025: М. Милошевић, Полугласник и његови рефлексии у *Служабној књизи* Гаврила Стефановића Венцловића, у: Д. Јеротијевић Тишма, Н. Вујчић (ред.), *Савремена проучавања језика и књижевности*, 16/1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 29–42.
- Младеновић 1963: А. Младеновић, Слово ђ пре Вука, Нови Сад: *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, 6, Нови Сад, 159–162.
- Младеновић 1967: А. Младеновић, Обележавање гласова *ћ* и *ђ* у рукопису *Мач духовни* Гаврила Стефановића Венцловића, Нови Сад: *Зборник за филологију и лингвистику*, 10, Нови Сад, 113–124.
- Младеновић 1977: А. Младеновић, Напомене о српскословенском језику, Нови Сад: *Зборник за филологију и лингвистику*, 20/2, Нови Сад, 1–20.
- Младеновић 2008: А. Младеновић, *Историја српског језика: одабрани радови*, Београд: Чигоја штампа.

- Павић 1972: М. Павић, *Гаврил Стефановић Венцловић*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Пенкова 2021: П. Пенкова, *Буквалнијџи превод на Третио слово против арианитије оџи Аџианасиј Александријски по рџкојиса на Гаврило Стефановић Венцлович в сборника Разглаголник 1732–1734. џ.*, Софија: „Валентин Трајанов“.
- Петровић 2020: С. Петровић, Клаузалне структуре у функцији допуне у тексту *Пролошкоџ жиџиџија Максима Бранковића* Гаврила Стефановића Венцловића, Београд: *Прилози проучавању језика*, 51, Београд, 77–100.
- Поломац, Рабус 2024: V. Polomac, A. Rabus, Serbian Early Printed Books from Venice: Quantitative Approach to Orthographic Variations, Firenze: *Studi Slavistici*, 21/2, Firenze, 37–60.
- Поломац, Милошевић 2024: В. Поломац, М. Милошевић, Ка (дигиталном) издању рукописа Гаврила Стефановића Венцловића помоћу вештачке интелигенције, Београд: *Књижевности и језик*, 71/2, Београд, 291–302.
- Радић 1987: П. Радић, Поглед на творбу речи у делима Гаврила Стефановића Венцловића, Београд: *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане*, 16/1, Београд, 43–50.
- Радић, Ружић 1989: П. Радић, М. Ружић, Из творбе девербативних именица у делима Гаврила Стефановића Венцловића: именице апстрактнога значења, Нови Сад: *Зборник Матице срџске за филологију и линџвистику*, 32/1, Нови Сад, 93–101.
- Садник, Аџдетмилер 1955: L. Sadnik, R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen texten*, Gravenhage: Carl Winter, Universitätsverlag, Heidelberg.
- Синдик и др. 1991: Н. Синдик, М. Гроздановић-Пајић, К. Мано-Зиси, *Оџис рукојиса и сџтарих шџџамџџаних књиџа Библиотекџе Срџске православне еџрхије будимске у Сенџандреји*, Београд: Народна библиотека Србије, Нови Сад; Библиотека Матице српске.
- Стојановић 1901: Љ. Стојановић, *Кџшалоџ рукојиса и сџтарих шџџамџџаних књиџа*, Збирка Срџске краљевске академије, Београд: Српска књижевна задруга.
- Трифуновић 1976: Ђ. Трифуновић, *Крайџак прџеглед јуџословенских књижевностии средњеџ века*, Београд: Филолошки факултет.
- Цолић 2017: А. Цолић, Хипотактичке структуре адвербијалног типа у Венцловићевом *Пролошком жиџиџију Светиоџ Максима*, București: *Romanoslavica*, 53, București, 13–30.

THE SEMIVOWEL AND ITS REFLEXES IN BASIL THE GREAT'S ŠESTODNEV FROM THE MANUSCRIPT RAZGLAGOLNIK BY GAVRILO STEFANOVIĆ VENCLOVIĆ

Summary

This paper examines the phonetic value of the semivowel in Basil the Great's *Šestodnev*, as found in the manuscript *Razglagolnik* by Gavriilo Stefanović Venclović. The work was written in 1734 in Đur and Komoran, in the Serbian Slavonic language using cursive Cyrillic script. The research is based on photographic images of the manuscript, preserved in the Archive of the Serbian Academy of Sciences and Arts, under the signature SANU 135. The manuscript was transcribed using the Transkribus software platform, and selected examples were processed using the AntConc software. We examined the *Šestodnev* in relation to other Serbian Church Slavonic works by Gavriilo Stefanović Venclović, primarily the *Služabna knjiga*, but also the text *Treće slovo protiv arijanaca* by Athanasius of Alexandria from the manuscript *Razglagolnik*, the *Sentandrejski bukvar*, and his Menaia. The most important results of the research can be summarized as follows: (1) semivowel signs and the apostrophe at the end of a word serve a purely orthographic function (e.g. гласъ, нџдџаръ, хоџетъ), (2) in place of the semivowel in a strong position, the reflex *a* is often recorded (e.g. кџпаџъ, наџетаџъ, смџшџанъ), (3) examples with a vowel *a* in place of a secondary semivowel are also noted (e.g. вџсџкъ, вџнџтаръ, реџкаль), while in a small number of examples the secondary semivowel is not recorded (e.g. вџџтџвиџиџ, мыџл'мы, пџвџнь), (4) based on the examples in which vocalization of the semivowel in a weak position is carried out on the graphic level (нџр. вџсџкъ, велиџџства, самџрен'на), it can be concluded that the semivowel has the phonetic value *a* in the context of the prepositions *вџ* (e.g. вџ наџель), *съ* (e.g. съ

впаствѣ), and къ (e.g. къ зрѣнїю), the prefixes вѣ- (e.g. вѣвидѣ), вѣз- (e.g. вѣздѣжати), and сѣ- (e.g. сѣстави), and the root вѣс- (e.g. вѣса).

Keywords: Serbian language history, Gavriilo Stefanović Venclović, *Razglagolnik*, *Šestodnev* by Basil the Great, late Serbian Slavonic language, 18th century, semivowel, hypervocalization, *Transkribus*, *AntConc*

Marko M. Milošević